

ONZELIG — OEZELIG

Het *Mnl. Wab.* V, 924 noemt het zelfstandig naamwoord *onse-linc* „ongelukkige, stumperd, stakkerd”. De uitgever zat er wat verlegen mee: hij kende geen parallel in andere Germaanse talen en ook de *e* viel als abnormaal op in dit Vlaamse woord. Al schreef hij het niet, zijn bewoordingen doen aarzeling inzake de echtheid van deze eenling blijken. Mocht het geen vergissing zijn van een of andere afschrijver, zo is zijn conclusie, dan moet het zijn van de stam van *onsalich*, *onselich* en gevormd als het synonieme *arminc*.

Het adjectief *onsalich*, *onselich* betekende „onzalig, diep ongelukkig, ellendig, rampzalig”; van dieren gezegd: „in een slechte toestand verkerende, onooglijk ten gevolge van gebrek, ziekte of slecht onderhoud, vervallen.” Het komt in deze en zeer verwante betekenissen voor over een groot deel van het Nederlands-Duitse taalgebied. Grimms *Deutsches Wörterbuch* XI, 1366 meldt ervan: „von den hauptsynonymen: elend, heillos, unheilvoll, unglücklich, unglücksvoll, unglücklich ist keins so alt und kräftig, so stimmungsvoll und gefühlsbetont wie unselich”. Reeds in oude heidense tijd werden verwante vormen gebruikt in betrekking met noodlotsbeschikkingen. Grimm constateerde dat de overneming in de taal der christelijke kerk het woord wijding heeft gegeven, vandaar dat het in ouder Duits vooral behoorde tot de hogere poëtische taal. Daar men het, zo meent Grimms *Wtb.* XI, 1361, in verband bracht met *Seele*, ziel, en mede door de grote gevoelswaarde van het woord, versprong hier en daar het accent van de eerste naar de tweede lettergreep. Daarvoor verwijst het naar Kampens *onzélig*, geciteerd uit *Mnl. Wdb.* V, 897, waar staat: „nog heden (is) te Kampen *onzélig* in gebruik.” Bezoen, *Taal en Volk van Twente* 44, herhaalt dit, doch Gunnink, *Dialect van Kampen en Omstreken*, bevestigt dit niet: hij meldt uitsluitend — bl. 180 — *onzelach* „onzindelijk (van dieren). In Zwolle wordt het gebruikt van mensen: *Driem. Bladen*, oude serie, X, 18: „onzelige jonges, van die echte *onzelaars*.” Bezoen, t.a.p., geeft voor Twente: „Een onooglijk, goor vrouwmens heet nog steeds 'n *onzelig* of 'n *oonzelig* wief... Het is een alledaags woordje... Meestal is het te vertalen met ongewassen of onzindelijk; wasschet oew ees, iej zeet er zoo oonzelig oet.”

Het *Wdb. van het Gelders-Overijselsch Dialect* van Galleé noemt

onzelig „bvnw. slaperig vuil; *onzelig in de hûd*.” Waninks *Twents-Achterboeks Wdb.* heeft: *ôonzelig* „1. vuil, ongewassen 2. *ôonzelig weer* = benauwd, loom weer.” Voor Deventer vinden we: „*onzelig*: vuil; *onzelig vat*: tegen iemand, die er vuil, ongewassen uit ziet”. Broekhuysen, *Studies over het Dialect van Zelhem* 154² en § 64, noemt *onzelig*, vuil, goor; Bruyel, *Dialect van Elten-Bergh* 109, geeft *onzelig*, vuil, niet frisch. Bosch, *Beknopt Heerder Woordenboek* en Van Schothorst, *Dialect der Noord-West-Veluwe*, melden het woord niet, evenmin als Meertens-Kaiser, *Het eiland Urk en Sassen: Het Drents van Ruinen*. Daar ook het WNT het niet kent, krijgt men de indruk dat het woord *onzelig* is beperkt tot de Overijssels-Achterhoekse dialecten. Reeds Swaving in *De Jagers Taalkundig Magazijn* (1835) noemt het als Gelders woord, in deel I, 319, met de betekenis „slaperig, dodderig”, in II, 78, als „vuil, schobberig”. Een anonieme schrijver uit het „Kwartier Zutphen” geeft het in deel II, 419, nogmaals op, met de bet. „onzuiver, onrein” (ook *onzeligheid*).

Bruyels opgave wijst echter op grote verbreiding buiten onze grenzen; ook Bezoen wees *Ts.* 65, 36 e.v. op Westfaals *unselig* „*unansehlich, schmutzig*”. En Grimms *Wlb* XI, 1361, spreekt van nog grotere levensgebied: hij onderscheidt echter niet *onzelig* van *onzalig* en komt zo tot ongeveer de verklaring die ook Bezoen gaf t.a.p.: *onzêlich* < *onzêlig* < *onzalig*.

Van het voormalige gebruik van het woord in verheven taalstijl is weinig of niets bewaard. Herkomst uit religieuze sfeer vraagt het Deventers *onzelig vat*. Een relict uit de Windesheimse beweging, eens in deze stad zeer krachtig? Het verbaast ons dan enigszins dat de Deventenaar Revius het woord *onzelig* niet heeft gebruikt: in Stapelkamp, *Revius-studiën* wordt het althans niet gevonden. Was het in Revius' dagen al zo „alledaags” geworden dat deze predikant-dichter het ongepast oordeelde in religieuze poëzie? Is het misschien als geliefd woord der roomse vromen in calvinistische kringen vermeden? Dat zou dan een pendant zijn van wat op Duits gebied met het verwante *Unselde* is gebeurd: volgens Grimm XI, 1361, is dit „seit dem 17. jh. völlig veraltet.”

De uitspraak van het woord *onzelig* is blijkens Bezoen en Wanink *oonzelig*, d.w.z. de *o* is gerekt en genasaleerd. Deze klankverandering kan leiden tot uitval van de *n* en na denasalering tot *oo*.

Een lange *oe* uit *un* vinden we op Westfaals gebied: Schmoeckel-Blesken, *Wtb. der Soester Börde*, 323, verwijst bij *uñselich* „unsauber” naar *ueselich, íselich* „unsauber, schmutzig an Leib und Seele”. In — wat misschien voor buitenstaanders verbazing wekt — dit *oezelig* wordt voor De Koog vermeld in Boekenooogens *De Zaanse Volkstaal*, 679: „Wat is dat schort *oezelig*: groezelig, smerig.” Keyzers woordenboek van het Tessels, Daans uitvoerige geschrift over *Wieringer Land en Leven in de Taal*, Waling Dijkstra's *Friesch Woordenboek*, *Ter Laans Nieuw Gron. Wdb.* noch enige woordenlijst uit deze streken kent sporen van *oezelig* of *onzelig*. Het is òf vergeten bij de beschrijving òf in onbruik geraakt: de Zaanse vorm en die in Westfalen behoren immers stellig tot een eenmaal gesloten gebied van gangbaarheid.

Onzelig-oezelig staat niet alleen. *Driem. Bladen*, oude serie, I 95, noemt Aaltens *onzelig* „onwel”, maar daarnaast *onzel* „huiduitslag”. Ook 't Westfaalse Soest kent dit woord, als *unsel* „unsauberer, elender Mensch (Schimpfwort),” en daarnaast de uitspraakvariant *üesel* „Schmutz aus Staub, Mulm, Spinnweb und dergl.” Van dit woord is zelfs een nieuw werkwoord afgeleid: *verueseln* (ook *verunseln*): „versmieren, schmutzig maken.”

Als we uitgaan van een betekenis „geestelijk verdorven, door de boze bezeten”, of „door God met lichaamsplagen bezocht” en dan denken we aan de geschiedenis van de bijbelse Job, is de Achterhoekse (Aaltense) betekenis van *onzel* „huiduitslag” en *onzelig* „onwel” zeer begrijpelijk. En vandaar — van huiduitslag — naar vuil is de stap klein: Jobs vrienden zagen in zijn zweren immers ook uitingen van zondigheid, onreinheid van ziel?

Van dit *onzel* is 't reeds genoemde Zwolse *onzelaar* (*Driem. Bl. X*, 18), ook genoemd *Driem. Bl. I*, 94, suffe, onnozele jongen, een afleiding, evenals het Achterhoekse *onzeligheid* (*De Jager*, t.a.p. II, 419) van *onzelig*. En nu vindt het Mnl. *onselinc*, waarmee we ons verhaal begonnen, ook een plaats als afleiding van **onzel*. Voor Reinaert, die zich ermee betitelt, is het plechtige woord een rijke vondst: door in schijn een gevoel van absolute ellende en verworpenheid te belijden zal hij overal medelijden en sympathie wekken. Juist om de diepe gevoelswaarde zijn wij er van overtuigd dat *onselinc* in de Reinaert oorspronkelijk is en geen vergissing.

De Westfaalse vorm *üesel* vindt in Drenthe zijn parallel voor

Hooghalen, z. van Assen, noteerde ik: „de jonges waren zo zwart as *oezels*.” Het Noordfries kent verder *uusel*, „öde”, woest, verlaten, ’t Deens *usel*, *ussel*, ’t Zweeds *usel*, ’t Oudnoors *úsæll*.

En zijn herkomst? ’t Gotisch had *unsels*, bnw. „boos, slecht” en een zelfstandig nw: *unselei* „boosheid, slechtheid”. Beide Germaanse woorden kunnen in onze taal voortleven en beide in de vormen *onzel* en *oezel*. En van beide kan ook vermoedelijk de vorm met -ig zijn afgeleid; vermoedelijk zal *onzelig*, *oezelig* echter wel bij het znw. gevormd zijn. De klemtoon rust bij substantiva op het prefix: *óndank*, *ónrust*, *ónvrede*. Bij afleidingen ervan keert hij terug op het stamwoord: *ondánkbaar*, *onrústig*. Bij *onzelig* was dat niet mogelijk: de stam was n.l. al vroeg toonloos geworden en zo bleef de afleiding *ónzelig*.

Naast *zalig*, oostelijk *selich*, kwam echter een afleiding *onsálich*, *onsélich* met het accent op de stam: men vergelijke: *ongéldig*, *onwáardig*, enz. Dit zal de oorzaak zijn, of mee zijn, dat er hier en daar *onzélig* wordt gehoord. Het moet een jongere vorm zijn.

Een andere afleiding van dezelfde stam vinden we in ’t Mnl. *onsaelde*, Mnd. *unsâlde*, Mhd. *unsaelde*, ongeluk, onheil, rampspoed, het tegengestelde van het Oudsaks. *sal(i)tha* „geluk”, oostelijk Mnl. *saelde*, *salde*, *seelde* „zeggen, geluk, zaligheid”. *Teuthonista* noemt *onsald* als synoniem van *qwait* *aventuer*, ongeval, ongeluk, ongeluck, rampspoit, onheil.” *Mnl. Wb.* V, 937, vermeldt een vorm **onsout* (*onsolt*), stellig geen afleiding van *sout* „soldij” (zie t.a.p.) maar een dialectische vervorming *onsalde* — *onsolde*. Als enig voorbeeld geeft het: „Dat alsoo vele wise manne... om der mynne cristi hem selven wtrecten ofte overgeven totten arbeide ende *onsolde*, ende den heeten brant der sonnen ontfengen mit alsoo groote blijtschap”. In dit citaat is *onsolde* stellig synoniem van *arbeid* „moeilijk, zwaar werk”. De vorm zal wel van oostelijke herkomst zijn, uit het Kleefse ingevoerd of uit Saksische streken, waar *â* veranderde in *ao*. Maar hoe het ook zij, duidelijk is gebleken dat het woord *onselinc* uit de *Reinaert* geen ongelukkige stakker is zonder verwanten.

Assen.

J. NAARDING.